

DIN COLECȚIILE MUZEULUI NAȚIONAL AL BANATULUI DIN TIMIȘOARA. II. BRĂȚARA DE TIP REGELSBRUNN DE LA GHILAD (JUDEȚUL TIMIȘ)

Florin Gogâltan*, Sorin Felea**

Profesorului Gheorghe Lazarovici, creator al școlii arheologice bănățene

Cuvinte cheie: Banatul românesc, bronz târziu, brățări de bronz tip Regelsbrunn

Keywords: The Romanian Banat, Late Bronze Age, Regelsbrunn type bracelets

From the Collections of the National Museum of Banat in Timișoara. II. The Regelsbrunn Type Bracelet from Ghilad (Timiș County)

(Abstract)

In the collections of the National Museum of Banat from Timișoara there is a very nice multi-spiral bracelet made of bronze plate, belonging to the Regelsbrunn type. The piece from Ghilad (Timiș County) is decorated with a median rib, and on the edges is arranged a string of pearls, made in the *au repoussé* technique. One end of the piece ends with a volute, and the other with a spiral, consisting of five turns. The bracelet was discovered in 1867 next to a ceramic vessel in a burial grave. Based on analogies, it dated back to the Late Bronze Age II (Bz C2/D – beginning of Ha A1 Central European) ca. 1450–1250 BC. It probably circulated in the late Cruceni-Belegiș cultural environment, characteristic of the low plain of Banat.

Also on this occasion is published the multi-spiral bronze bracelet from Gornea (Sichevița commune, Caraș-Severin county), located in the collections of the Vrșac City Museum, belonging to the same Regelsbrunn type. Due to the full section, the bracelet was cast, and then the ends were hammered in the form of spirals. Later it was decorated on either side of the median rib with a string of pearls made in the *au repoussé* technique. The piece was acquired by the Vrșac Museum in 1905 and seems to come from a hoard found in 1882 in Gornea “Păzăriște”, in the Romanian Banat. It is also dated to the Late Bronze Age II (Bz C2/D – beginning of Ha A1 Central European) ca. 1450–1250 BC. Along with other discoveries in the area of the Danube Iron Gates, it probably circulated in the late Dubovac-Žuto Brdo-Gârla Mare cultural environment.

În bogatele colecții ale Muzeului Național al Banatului din Timișoara¹ se păstrează într-o stare de conservare foarte bună o brățară plurispirală de tip Regelsbrunn, descoperită în a doua jumătate a sec. al XIX-lea la Ghilad. Brățara a fost

confecționată din tablă de bronz, are patina brun-aurie și verzuie, formă spiralată, corpul plat realizat prin ciocănire. Corpul piesei prezintă o nervură mediană longitudinală, flancată pe margini de un decor perlat, realizat prin tehnica *au repoussé*. Un capăt rotund în secțiune se termină cu o volută, iar celălalt cu o spirală având cinci spire, patrulateră în secțiune. Are următoarele dimensiuni: L² – 26,6 cm; d – 10,3 cm; gr – 168 g. Brățara din colecția Muzeului din Timișoara are numărul de inventar IV 1579³ (Fig. 3).

* Institutul de Arheologie și Istoria Artei/Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, România, e-mail: floringogaltan@gmail.com

** Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia, România, e-mail: feleasorin7@gmail.com

¹ Piese de metal preistorice aflate în colecțiile Muzeului Național al Banatului din Timișoara au fost prelucrate de F. Gogâltan, cu sprijinul nemijlocit al lui F. Medeș și F. Drașovean, între anii 1989–1994. O parte dintre aceste descoperiri au fost publicate anterior (Gogâltan 1989; Gogâltan 1990; Gogâltan 1992; Gogâltan 1994a; Gogâltan 1994b; Gogâltan 1999). Prezentul articol continuă seria începută în numărul trecut al revistei *Analele Banatului* prin publicarea unor celturi de bronz descoperite izolat/singulare din Banatul românesc (Gogâltan-Felea 2020).

² L – lungimea; l – lățimea; d – diametrul; gr – greutatea. Lungimea este diferită de cea oferită în 1892 de J. Hampel (25,8 cm), brățara fiind astăzi ușor mai detensionată (Hampel 1892, 46). Aceleași dimensiuni la Szentmiklósi, Drașovean 2004, 120.

³ Alte numere de inventar mai vechi: I 1273 = II 371 = III 2074.

Fig. 1. Brățara de la Ghilad (după Hampel 1876, fig. 64)

Fig. 2. Brățara de la Ghilad (după Petrescu-Dîmbovița 1998, Taf. 10/99)

Datorită caracterul ei deosebit, brățara de la Ghilad a fost selectată pentru a fi expusă cu ocazia celui de-al VIII-lea Congres internațional de arheologie și antropologie preistorică de la Budapesta din toamna anului 1876. Ea a fost ilustrată în catalogul acestei expoziții, precizându-se faptul că făcea parte din colecția privată a lui Ormós Zsigmond⁴, fiind descoperită în împrejurimile Timișoarei⁵ (Fig. 1).

O descriere amănunțită a piesei este făcută de același J. Hampel în 1892, care preciza cu acea ocazie locul descoperirii (Ghilad) și faptul că a fost găsită alături de oase umane și un vas ceramic⁶. Mult mai multe informații sunt aduse în 1897 de către B. Milleker⁷. Astfel, brățara ar fi fost descoperită în 1867 alături de un vas ceramic într-un mormânt de înhumatie, descoperit cu ocazia construcției unei case de la marginea localității, în apropierea căii ferate. Ajunsă în 1874 în

proprietatea lui Ormós Zsigmond, ea va fi donată muzeului din Timișoara în 1891⁸. Milleker preia descrierea și ilustrația piesei după Hampel. Același desen se regăsește și în sinteza sa din 1940 privind descoperirile preistorice din Banat, dar nu se oferă alte detalii despre brățară⁹. Importantă este analiza spectrală a piesei, care sugerează prezența unui procent ridicat de Sn (10%)¹⁰.

Ea a fost cuprinsă în analiza sintetică privind brățelele de tip Regelsbrunn oferite de B. Hänsel (*Blechspiralen vom Typ Regelsbrunn mit Spiralscheibenenden*)¹¹, fiind discutată și de F. Gogâltan în căutarea unei analogii pentru o altă piesă de tip Regelsbrunn, cea de la Giroc (jud. Timiș)¹². M. Petrescu-Dîmbovița, în volumul său din seria *Prähistorische Bronzefunde* privind brățelele de bronz din România, publica un desen ceva mai amănunțit (Fig. 2), dar nu oferea nici o informație

⁴ Ormós Zsigmond műgyűjteményének catalogusa, Temesvár (1874).

⁵ Hampel 1876, 112, Fig. 64.

⁶ Hampel 1892, 46.

⁷ Milleker 1897, 44–46.

⁸ Această informație nu se regăsește la Medeleț-Toma 1997, 48–50.

⁹ Milleker 1940, Taf. 30.

¹⁰ Junghans et alii 1968, nr. 9175: Sn 10, Pb 1,45, As 0,48, Sb 0,35, Ag 0,1, Ni 0,62, Bi 0,02, Au 0, Zn 0, Co 0, Fe +.

¹¹ Hänsel 1968, 215, Liste 104, nr. 20.

¹² Gogâltan 1993, 64; Gogâltan 1994, 18.

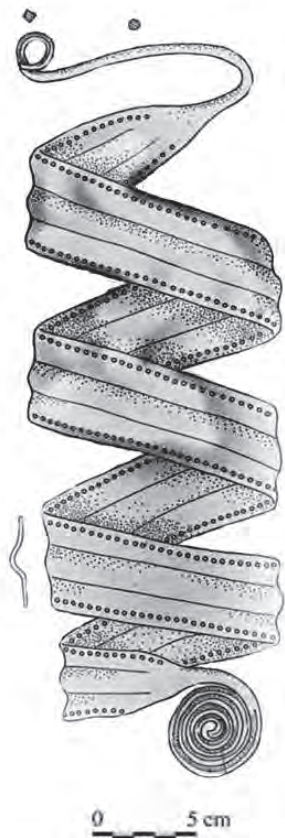

Fig. 3. Brățara de la Ghilad (desen F. Gogăltan/prelucrare grafică S. Felea).

bibliografică sau date despre condițiile de descoperire¹³. În ceea ce privește datarea sa, analogiile cu un exemplar asemănător din depozitul Pecica II ar permite încadrarea brățării în etapa Ha A1.

Piesa a fost inclusă și în catalogul unei expoziții organizate de Muzeul Banatului din Timișoara, împreună cu alte muzee din Banatul istoric (Vršac, Reșița, Caransebeș). Referitor la datare, este propus sfârșitul epocii bronzului (sec. al. XII-lea a.Chr.)¹⁴. Cu toate că este o piesă deosebită, descrisă și discutată, așa cum am văzut, de numeroși specialiști, brățara nu a fost menționată în niciuna dintre numeroasele variante ale repertoriilor lui S.A. Luca privind descoperirile arheologice din Banatul românesc¹⁵. M. Nagy, publicând un ultim catalog al brățărilor de tip Regelsbrunn, include din România piesa de la Ghilad, alături de cele două brățări de la Săpânța¹⁶.

Cu ocazia publicării locuirii de bronz târziu

¹³ Brățara ar fi fost o descoperire izolată, citându-se doar Junghans *et alii* 1968 (Petrescu-Dîmbovița 1998, 28, Taf. 10/99).

¹⁴ Szentmiklosi-Drașovean 2004, 119–120, nr. cat. 46, Fig. 41.

¹⁵ Luca 2005, 172–173; Luca 2006, 121; Luca 2010, 121.

¹⁶ Nagy 2007, 285.

de la Giroc, jud. Timiș, a fost rediscutată și brățara de tip Regelsbrunn descoperită aici. Referitor la brățara de la Ghilad a fost consemnată opinia lui M. Petrescu-Dîmbovița potrivit căreia această piesă ar fi contemporană cu cele din depozitul de la Pecica II și ar aparține astfel perioadei Ha A1. O simplă consultare a bibliografiei mai vechi ar fi arătat însă că piesa poate fi pusă în legătură cu un posibil cimitir Cruceni-Belegiș, care se datează ceva mai timpuriu decât perioada Ha A1¹⁷. Ea este diferită de brățara de la Giroc, fiind realizată dintr-o bandă de bronz mult mai lată, iar secțiunea nu este „plină”. Ornamentul este însă similar și constă din puncte realizate în tehnica „au repussee”¹⁸. Nu este oferită o datare explicită a sa.

Așa cum am văzut, brățara ar fi fost descoperită alături de un vas ceramic într-un mormânt de înhumatie. Din punct de vedere geografic, actuala localitate Ghilad s-a aflat în epoca bronzului în arealul de răspândire a stilului ceramic Cornești-Crvenka din bronzul mijlociu¹⁹ și în cel Cruceni-Belegiș din bronzul târziu²⁰. La ora actuală nu știm nimic despre ritul și ritualul funerar al comunităților Cornești-Crvenka²¹. Cele Cruceni-Belegiș practicauc incinerarea în necropole plane și în cazuri excepționale înhumarea²². Ele au fost contemporane însă cu alte comunități care în spațiul imediat învecinat se înhumau²³. O foarte bună analogie pentru descoperirea noastră este mormântul 80 la Velebit, aflat la cca. 100 km nord-vest de Ghilad. Este vorba despre mormântul unei femei înhumate, care pe lângă alte piese de inventar, inclusiv a „Beaker of Belegiș type”, a avut depuse și două brățări plurispiralice de tip Regelsbrunn²⁴.

Datarea piesei o putem face doar pe baza analogiilor în epoca în care acest tip de brățară a circulat. Pentru că arealul de răspândire al brățărilor plurispiralice de tip Regelsbrunn este foarte mare, din sudul Germaniei, de-a lungul Dunării, până în Banat și din nordul Germaniei (regiunile Mecklenburg și Pomerania) până în Polonia²⁵, este necesar să căutăm analogii printre piesele cele mai apropiate teritorial de Ghilad. Astfel, brățările de

¹⁷ Gogăltan-Stavilă 2020, 206.

¹⁸ Gogăltan-Stavilă 2020, 207.

¹⁹ Gogăltan 2004, Pl. XVII.

²⁰ Szentmiklosi 2021, 100–111.

²¹ Gogăltan 2004.

²² Medeleț 1995.

²³ Sava-Gogăltan 2019, cu bibliografia mai veche; Kapuran 2019.

²⁴ Kapuran 2018, 35–37, Fig. 1–3; Kapuran 2019, 81–82, Fig. 75, Pl. 58/6.

²⁵ Gogăltan-Stavilă 2020, 206, cu bibliografia mai veche.

Fig. 5. Brăţările de tip Regelsbrunn din Banatul istoric: 1. Ghilad; 2. Gornea; 3. Giroc; 4. Pecica; 5. Hajdukovo; 6. Kolut-Ribnjak; 7. Hetin; 8. Uljma; 9. Velebit.

la Giroc (jud. Timiș) și de la Hetin (Serbia) au fost descoperite la aproximativ 30–40 de km nord-est, respectiv nord-vest (Fig. 5). Brăţara de la Giroc are însă corpul mai îngust, iar secţiunea este plină, ceea ce sugerează că a fost turnată, doar capetele spiralate fiind realizate prin ciocănire²⁶. Cele două brăţări din depozitul de la Hetin sunt confecţionate din tablă de bronz, dar nu sunt ornamente în tehnica *au repousse*²⁷. Alte exemplare din Banatul istoric, precum cea de la Gornea, prezentată mai jos, cele două piese amintite de la Velebit, ori exemplarele de la Uljma²⁸, Hajdukovo²⁹ sau Kolut-Ribnjak³⁰ nu se aseamănă ca formă și decor cu cea de la Ghilad. Dacă lărgim arealul de căutare a unei analogii la tot spațiul sud-estic de răspândire

al acestor brăţări (Fig. 5), ne atrag atenția piesele din așa-numitul depozit II de la Pecica³¹. Ca și M. Petrescu-Dâmbovița, considerăm că acestea sunt cele mai apropiate analogii pentru exemplarul de la Ghilad. De aceea, din punct de vedere tipologic, putem data această brăţară din tablă de bronz la sfârșitul epocii bronzului, mai exact în bronzul târziu II (Bz C2/D – început Ha A1 central european), care corespunde din punct de vedere absolut unei perioade cuprinse între cca. 1450–1250 BC³². Foarte probabil, ea a circulat în mediul cultural Cruceni-Belegiș târziu, caracteristic câmpiei joase a Banatului³³.

*

Cu ocazia republicării brăţării de tip Regelsbrunn de la Ghilad, aflată în colecțiile Muzeului Național

²⁶ Gogăltan 1993, 63–73; Gogăltan 1994, 17–18; Gogăltan-Stavilă 2020, 205–208.

²⁷ Hampel 1886, Tab. CXXVII/29–30. Vezi și Koledin 2001–2003.

²⁸ Milleker 1940, 26 (Uljma); Holste 1951, 10, Taf. 17/21 (Ulma).

²⁹ Koledin 2019, T. III.

³⁰ Putica *et alii* 2017, 99–122.

³¹ Kemenczei 1991, Abb. 1/1–4.

³² Gogăltan 2019, 51–54. Pentru cronologia absolută a bronzului târziu în zona învecinată a Mureșului de jos vezi și Sava 2020, 254–256.

³³ Szentmiklosi 2021. Discuții recente la Gogăltan-Stavilă 2020; Sava 2020, 256–290.

al Banatului din Timișoara, am considerat oportun să discutăm și despre o altă brățară de același tip care provine tot din Banatul românesc.

În colecția Muzeului Orășenesc din Vrșac (Serbia) se păstrează, începând cu 1905³⁴, o brățară plurispirală din bronz cu capetele terminate în spirale răsucite spre exterior. Are o patină de culoare verde. Suprafața exterioară a brățării este decorată, de o parte și de alta a nervurii mediene, cu câte un șir de perle realizate cu ajutorul unui poanson. Păstrează încă urmele prelucrării tablei de bronz prin batere cu un ciocan cu gaura de înmănușare transversală³⁵. Are următoarele dimensiuni: L – 15,5 cm.; l – 6,3 cm (Fig. 4).

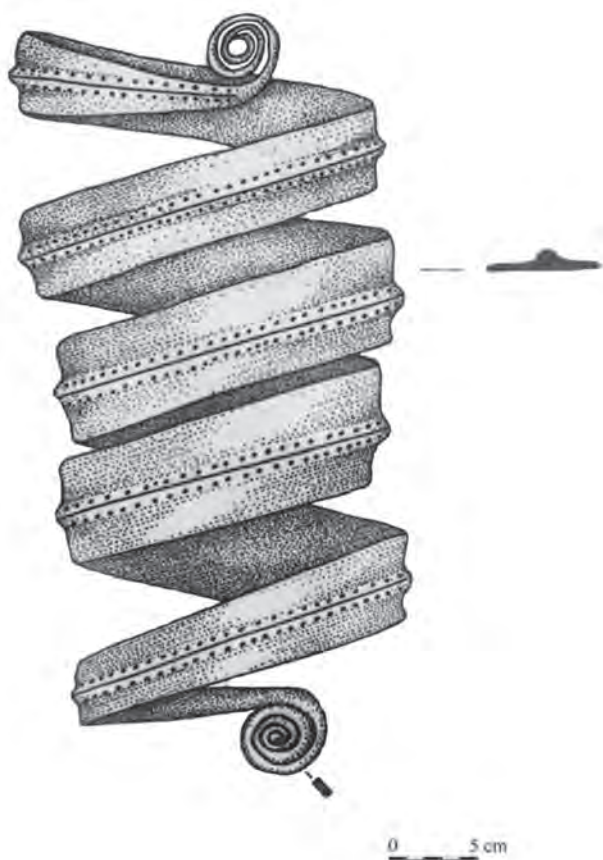

Fig. 4. Brățara din depozitul de la Gornea (desen F. Gogâltan/prelucrare grafică S. Felea).

Primele informații despre această piesă ne sunt oferite de B. Milleker³⁶. Astfel, în 1905 Böhm Károly din „Féhertemplom” (Bela Crkva, Biserica Albă, Vojvodina/Serbia) „a făcut rost” de o brățară de bronz plurispirală care a aparținut unui depozit

descoperit în 1882 la „Felső-Lyupkova (Krassó-Szörény vm.; moldovai járás)”. Dimensiunile (lungime 0,15 m, diametru 0,07 m, lățimea maximă a tablei de bronz 0,02 m) și descrierea piesei oferite de B. Milleker corespund brățării care se păstrează astăzi în colecția Muzeului Orășenesc din Vrșac.

Despre depozitul de la „Felső-Lyupkova (Krassó-Szörény vm.; moldovai járás)”, căreia i-ar aparține brățara noastră, avem mai multe informații tot de la B. Milleker care le-a primit, la rândul său, de la Böhm Lénárd, cel care a văzut piesele³⁷. Astfel, depozitul a fost descoperit în toamna anului 1882, într-o carieră de piatră. Aici, într-o crăpătură a stâncii, a fost găsită „o urnă” mare plină cu piese de bronz. B. Milleker menționează seceri, o daltă cu urechiușă, lama de la o sabie având forma unei frunze de crin și mai multe brățări late, simple sau frumos decorate. Piesele sunt întregi, doar lama sabiei a fost îndoită și mânerul rupt pentru a putea intra în oală. În total depozitul ar fi cântărit opt kg. Urna a fost spartă și fragmentele sale s-au pierdut. Piesele ar fi ajuns la Viena.

Așa cum vom vedea mai jos, pentru unii, depozitul de la „Felső-Lyupkova (Krassó-Szörény vm.; moldovai járás)” și implicit brățara de bronz plurispirală de aici, s-ar fi găsit de fapt la Berzasca, o localitate aflată la doar câțiva km în aval pe Dunăre (Fig. 6). Dar să vedem care este realitatea.

La „Berzászka (Krassó-Szörény vm.; moldovai járás)”, în 1883, maestrul minier J. Dobois, în căutare de minereu, a găsit spre „Alsó-Lyupkova”, pe panta stâncii de la Liubcova, sub o placă de piatră, un vas cu gâtul pronunțat și torți tubulare care a conținut circa 50 de piese din bronz în greutate de aproximativ nouă kg. Alături de turte de bronz, majoritatea pieselor au fost fragmentare: lame de sabie, vârfuri de lance, celturi, seceri, lame de firiz, brățări de mână și de picior și spirale. Piesele s-au împrăștiat și doar 16 obiecte au ajuns la muzeul orășenesc din Vrșac. A. Doraszil, fostul preot din Moldova Nouă, a donat în 1902 acestui muzeu cinci piese: un celt, un fragment de lance, o seceră cu vârful rupt, o brățară masivă și o verigă mai groasă, decorată, cu secțiunea rotundă. Descoperitorul, maestrul minier J. Dobois, va dona și el în 1903 muzeului din Vrșac un fragment de lamă de sabie, două fragmente de firiz, un fragment de celt, o brățară de picior întreagă, neornamentată, cilindrică, cu capetele care se închid unul peste altul, fragmente de diferite brățări, o turtă de bronz, în total 11 obiecte. B. Milleker a mai văzut în 1903 în

³⁴ Nr. inv. 711.

³⁵ Generalități cu privire la această categorie de unelte, la Gogâltan 2002 sau mai recent la Dietrich-Dietrich 2013; Nessel 2019, 43–62.

³⁶ Milleker 1906, 92–93.

³⁷ Milleker 1897, 76. În articolul său din 1940 localizează depozitul la „Gornji Ljupkova” (Milleker 1940, 24).

Fig. 6. Amplasarea geografică a depozitului de la Gornea pe „Dealul Păzăriște” și a depozitului Berzasca I de pe „Stenca Liubcovei”.

colecția judecătorului G. Tyll din Moldova Nouă un celt întreg și o seceră. Acesta i-ar fi dăruit în 1901 deputatului I. Szivák o brătară asemănătoare cu cea predată în 1903 de J. Dobois muzeului din Vrșac. De la Tyll și Dobois, Milleker a auzit că din acest depozit ar mai făcut parte și două fragmente de sabie, un celt fără toartă și brățări spiralate mai mici decât cele de la Károlyfalva³⁸.

Înainte de a continua povestea brățării plurispiralice din bronz de la „Felső-Lyupkova”, trebuie să precizăm că localitatea „Felső-Lyupkova” poartă astăzi numele de Gornea, sat aparținător de comuna Sichevița, jud. Caraș-Severin³⁹, „Alsó-Lyupkova” este Liubcova, comuna Berzasca, jud. Caraș-Severin⁴⁰ iar „Berzászka” este comuna Berzasca, jud. Caraș-Severin⁴¹ (Fig. 6).

M. Roska, în repertoriul Ardealului, a consemnat atât depozitul de la „Berzászka (Bârsasca, Krsz.)” descoperit în 1883⁴², cât și pe cel de la „Felsőlyupkó (Felsőlyupkova, Gornyi-Lyupkova, Gornea-Lupcova, Krsz.)”, găsit cu un an înainte⁴³. Acestuia din urmă, folosind ca informație bibliografică lucrarea lui B. Milleker din 1906, îi este atribuită și brățara de bronz plurispiralică achiziționată de Böhm Károly și care ne interesează pe noi cu această ocazie.

Fără a mai aminti depozitul descoperit în 1883, M. Moga a publicat un depozit de bronzuri găsit în hotarul comunei Berzasca, jud. Caraș. „Împrejurările și data aflării lui ne sunt necunoscute”, depozitul ajungând în colecția Muzeului Banatului din Timișoara prin bunăvoința preotului A. Golumba⁴⁴. Anterior, C. Daicoviciu și I. Miloia făceau câteva precizări foarte importante, care nu se regăsesc în articolul lui Moga: „Bârsasca. La locul numit „Cracul cu toaca” după spusele on. pr. Arsenie Golumba, se găsesc multe „cioburi” și obiecte de bronz. O serie frumoasă de brățare, o suliță, o secure am văzut la D-sa. Au fost găsite

într'un loc – probabil „depozit”⁴⁵. În anuarul muzeului din Timișoara la rubrica „Însemnări. Din activitatea Muzeului Bănățean. – Achiziții noi pe 1930” sunt menționate „1. o secure mică de bronz, 2. un vârf de lance, 3. trei bucăți brățare de bronz”, pentru ca la pagina următoare să fie publicată o fotografie cu lămurirea „Obiecte de bronz găsite la Berzasca”, în care apar un celt decorat, fără toartă, un vârf de lance și cinci brățări⁴⁶. Moga va completa această descoperire cu încă o brătară, realitate pe care a stabilit-o pe baza inventarului muzeului, în total fiind vorba despre opt piese: un celt, o lance și 6 brățări⁴⁷.

Dintre cele 16 piese ajunse din depozitul de la Berzasca în 1902 la muzeul din Vrșac, F. Holste ilustrează 11 piese: un celt decorat cu tortiță, un fragment de lamă de sabie, un vârf de lance fragmentar, o seceră cu limbă la mâner având vârful rupt, cinci brățări de diverse tipuri (mai existau și alte fragmente neilustrate) și două lame fragmentare de sabie sau pumnal⁴⁸.

Depozitele de la Berzasca și Gornea au fost încadrate de M. Rusu în seria Cincu-Suseni (Ha A1)⁴⁹, iar A.D. Alexandrescu a datat săbiile de la Berzasca în BD și Ha A⁵⁰, iar pe cea de la Gornea în Ha A1-Ha B2⁵¹.

Același M. Rusu, în teza sa de doctorat⁵², precizează că la Berzasca (Berzaszka), jud. Caraș-Severin „În anul 1883 Duboi Iosif a descoperit lângă stînca „Liubcova”, situată între comunele Berzasca și Gornea, sub lespezi de piatră, un vas mare de lut în care se aflau circa 50 de obiecte de bronz în greutate de aproximativ 9 kg. Compoziția corectă a depozitului nu poate fi reconstituită deoarece a fost achiziționat de diferite muzee, ori a intrat în colecții particulare. Unele dintre obiectele care alcătuiesc acest depozit au fost amintite în literatură ca provenind de la Gornea (Gornea-Lyubkova, Felsőlyupkova)”⁵³. Mai departe nu mai menționează și piesele din depozitul descoperit în 1882

³⁸ Milleker 1906, 19–21. Vezi și Milleker 1940, 21.

³⁹ Vezi <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/ErdelyHelysegnevTar-erdely-bansag-es-partium-tortenet-es-kozigazgatasi-helysegnevtara-1/telepulesek-1C9/g-A59/gornea-B04/> (accesat ianuarie 2022).

⁴⁰ Vezi <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/ErdelyHelysegnevTar-erdely-bansag-es-partium-tortenet-es-kozigazgatasi-helysegnevtara-1/telepulesek-1C9/l-CBB/liubcova-D2C/> (accesat ianuarie 2022).

⁴¹ Vezi <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/ErdelyHelysegnevTar-erdely-bansag-es-partium-tortenet-es-kozigazgatasi-helysegnevtara-1/telepulesek-1C9/b-29A/berzasca-3AA/> (accesat ianuarie 2022).

⁴² Roska 1942, 38, nr. 89.

⁴³ Roska 1942, 89, nr. 53.

⁴⁴ Moga 1943, 262.

⁴⁵ Daicoviciu-Miloia 1930, 19. Mulțumim și pe această cale doamnei dr. Nicoleta Demian pentru ajutorul bibliografic acordat.

⁴⁶ *Analele Banatului* III, 4 (1930), 131–132.

⁴⁷ Moga 1943, 262–266. La Medeleț-Râmneanțu 2003, 90, apare greșit o seceră în loc de un celt.

⁴⁸ Holste 1951, 12, Taf. 21/1–11.

⁴⁹ Rusu 1963, 207, nr. 5 și 30.

⁵⁰ Alexandrescu 1966, Taf. XXIX, nr. 41, 186, nr. 260–261.

⁵¹ Alexandrescu 1966, Taf. XXX, nr. 20, 189, nr. 294.

⁵² Rusu 1972, 477–479. Această lucrare în manuscris se găsește în format electronic în biblioteca digitală a lui F. Gogâltan. Pentru a cinsti memoria profesorului Mircea Rusu, ea poate fi solicitată și folosită de oricine este interesat.

⁵³ Rusu 1972, 478.

la „Felső-Lyupkova” (Gornea), prezentate de noi mai sus⁵⁴. În schimb, sunt descrise obiectele de la Berzasca care ar fi intrat în 1902 în colecția muzeului din Vrșac⁵⁵ și cele opt piese donate muzeului din Timișoara în 1930⁵⁶. De asemenea „In colecția școlii din Moldova Nouă, ori în colecții particulare se aflau: un celt masiv cu decor unghiular, fără toartă, o seceră, două fragmente mari de spadă probabil cu limba la mâner și o brățară formată din cinci spire cu lama de bronz și nervura mediană proeminentă, terminată la capete cu câte o spirală. Unele dintre aceste piese ar fi ajuns în Muz. Viena (?)”⁵⁷. În opinia lui M. Rusu, brățara plurispiralică din bronz despre care B. Milleker spunea că provine din depozitul de la „Felső-Lyupkova” (Gornea) ar aparține de fapt de depozitul de la Berzasca.

După R. Petrovsky, în repertoriul arheologic al județului Caraș-Severin, la Berzasca ar exista două depozite de bronzuri. Unul s-ar fi găsit în punctul „Cracul cu toacă”, situat în hotarul acestei comune, unde după spusele fostului preot Arsenie Golumba ar fi „cioburi multe” și mai multe obiecte de bronz pe care le-a donat în 1930 muzeului din Timișoara. Donația cuprindea: un topor mic de bronz, un vârful de lance și trei brățări, citându-se informația oferită de C. Daicoviciu și I. Miloia. Lipsesc completările aduse de M. Moga acestei colecții⁵⁸. Cel de-al doilea depozit s-ar fi găsit în 1883 „sub o placă de piatră de pe vârful unei stînci, aflată în direcția Liubcova”. Fără a-l consulta pe B. Milleker, atât condițiile de descoperire, cât și inventarul său nu sunt exacte: „celturi, fragmente de topoare, securi, lame de spate, vîrfuri de lance, diverse brățări, lame de fierăstrău și turte de bronz. Obiectele s-au împrăștiat: vreo 16 bucăți se aflau din anul 1912 la Muzeul din Vrșac (R. S. F. Jugoslavia), altele au ajuns la Muzeul Banatului din Timișoara, iar altele în colecția școlii din Moldova Veche și în colecția lui Gustav Tyll”⁵⁹.

⁵⁴ Milleker 1897, 76.

⁵⁵ „un celt masiv cu toartă și decor unghiular (1163); 2 fragmente din alte celturi dintre care unul cu decor unghiular (1170); o lance fragmentară (1169); un fragment de spadă (1168); 2 fragmente de pumnale (1164–5); o seceră cu limba la mâner (1166); 2 lame de fierăstrău (1161); 4 brățări întregi și 5 fragmente dintre care unele ornamentate cu triunghiuri și cerculețe (1160, 1161, 1162, 1167, 1171, 1172); 2 fragmente de brățări crestate; o turtă de bronz și 6 resturi de turnare” (Rusu 1972, 478).

⁵⁶ „un celt masiv cu decor unghiular, fără tortiță (1450 = III, 2060); un vârful de lance (6196 = III, 2131); 6 brățări ornamentate (1523, 1535–1539)” (Rusu 1972, 478).

⁵⁷ Rusu 1972, 478.

⁵⁸ Petrovsky 1973, 387–388. La C. Săcărîn aceasta ar fi o descoperire izolată (Săcărîn 1979, 111).

⁵⁹ Petrovsky 1973, 388.

Foarte buni cunoscători ai locurilor, I. Uzum, G. Lazarovici și I. Dragomir vin cu precizări importante privind depozitul descoperit la Gornea. Astfel, punctul „Păzăriște” este denumirea dată promotoriului aflat la nord-est de intersecția de la gura văii *Camenita*. Pe marginea șoselei spre Gornea, la poalele promotoriului amintit se găsește o veche exploatare minieră. Aceasta ar avea două galerii, de cca 200 m ce pornesc spre est și nord-est. Aici este o veche carieră unde, se pare, a fost descoperit depozitul de bronzuri din 1882⁶⁰ (Fig. 6). Această informație a fost preluată și de R. Petrovsky, care plasează depozitul la poalele dealului „Păzăriște”. Compoziția sa este cea indicată de B. Milleker, inclusiv faptul că în 1905 L. Böhm a achiziționat din acest depozit încă o brățară din cinci spirale⁶¹.

G. Lazarovici, în monografia *Gornea. Preistorie*, revine asupra locului de descoperire a depozitului de bronzuri din 1882, care s-ar fi aflat „în vecinătatea podului de la Păzăriște, la Păzăriște-Carieră”⁶². Referitor la brățara cu cinci spirale amintită de L. Böhm, fără a se face vreo trimitere bibliografică, consideră, surprinzător, că s-ar fi găsit în alt loc, între Liubcova și Berzasca, pe *Stenca Liubcovei*⁶³.

M. Petrescu-Dîmbovița, descriind depozitul de la Berzasca, preia cele scrise de M. Rusu în teza de doctorat referitor la această descoperire, inclusiv informația cu privire la apartenența brățării „cu cinci spire și cu nervură mediană proeminentă terminată la capete cu câte o spirală” la acest depozit. Referitor la depozitul descoperit în 1882 la Gornea, folosind precizarea făcută de M. Rusu, consideră că: „În realitate este vorba de același depozit, de la Berzasca, punctul unde s-a găsit depozitul fiind situat între cele două localități”. De aceea reia încă o dată compoziția sa, dar și faptul că: „În 1905 a mai fost achiziționată o brățară cu capete spiralice”⁶⁴. Această brățară, sau după M. Petrescu-Dîmbovița brățările, de la Berzasca, a/ au fost uitată/uite înăsa și nu se regăsește/regăsesc printre acele *Spiralarmbänder mit Mittelrippe und Spiralscheibenenden* din România⁶⁵. În schimb, la Berzasca ar exista acum două depozite: Berzasca I (găsit în 1883) având ca loc de descoperire „Stenca

⁶⁰ Uzum et alii 1973, 408.

⁶¹ Petrovsky 1975, 375–376.

⁶² Lazarovici 1977, 95.

⁶³ Lazarovici 1977, 95 nota 3.

⁶⁴ Petrescu-Dîmbovița 1977, 83. Aceleași informații se regăsesc și în varianta în limba germană a corpusului de depozite de bronzuri din România (Petrescu-Dîmbovița 1978, 114). O opinie asemănătoare privind existența unui singur depozit (Berzasca=Gornea) regăsim și la T. Bader (Bader 1991, 93).

⁶⁵ Petrescu-Dîmbovița 1998, 27–29.

Liubcovei⁶⁶ (Fig. 6) și Berzasca II (colecția donată muzeului din Timișoara în 1930) din punctul „Cracul cu toacă”, făcându-se în mod corect referiri bibliografice la R. Petrovsky și M. Gumă⁶⁷, dar nu și la T. Soroceanu⁶⁸.

În cazul depozitului de la Berzasca, C. Săcărîn încurcă și mai mult situația. Astfel el nu mai menționează brățara achiziționată în 1905, iar compoziția depozitului ajuns în 1930 în colecțiile muzeului din Timișoara este total greșită⁶⁹. Plecând de la cele scrise de M. Petrescu-Dîmbovița în 1977, M. Gumă nu mai amintește depozitul de la Gornea, ci doar unele piese izolate de bronz descoperite aici⁷⁰. Referitor la depozitul/depozitele de la Berzasca, piesele despre care R. Petrovsky consideră că au fost descoperite în punctul „Cracul cu Toacă” pot să provină fie din depozitul găsit în anul 1883, probabil pe „Stenca” Liubcovei, fie dintr-un alt depozit⁷¹.

În vara anului 1995, cu ocazia documentării în depozitul Muzeului din Vrșac a necropolei de incinerare din epoca bronzului de la Tolvădia, com. Banloc, jud. Timiș⁷², a fost desenată și brățara de bronz plurispiralică cu numărul inventar 711. Din informațiile oferite de regretatul J. Uzelac, piesa provenea de la Liubcova. Aceeași localizare este oferită și de A. Szentmiklosi și F. Drașovean⁷³ în catalogul expoziției muzeelor din Banatul istoric, menționat și mai sus. Chiar dacă fotografia piesei nu este de cea mai bună calitate, ea a fost descrisă în detaliu, făcându-se în mod corect și trimiterea bibliografică la B. Milleker. Brățara a fost datată la sfârșitul epocii bronzului.

În repertoriul arheologic al Banatului, S.A. Luca consemnează depozitul de la Gornea pe „Dealul Păzăriște” („poate că din vechea carieră ce se află aici – *Sichevița II*”)⁷⁴ și două depozite la Berzasca:

⁶⁶ Petrescu-Dîmbovița 1998, 146, nr. 1681–1684, 147, nr. 1696.

⁶⁷ Petrescu-Dîmbovița 1998, 131–132, nr. 1487, 1489–1490, 138, nr. 1562, 157, nr. 1861, 159, nr. 1879.

⁶⁸ Soroceanu 1995, 59.

⁶⁹ Săcărîn 1979, 113 („un celt, șase brățări masive și decore și altele cinci mai subțiri de același fel”).

⁷⁰ Gumă 1993, 253.

⁷¹ Gumă 1993, 251.

⁷² Gogăltan 1998.

⁷³ Szentmiklosi-Drașovean 2004, 63, fig. 49, 120.

⁷⁴ Luca 2004, 73; Luca 2005, nr. 42; Luca 2006, 125; Luca 2010, 126 („Depozitul de bronzuri se datează Ha A₁₋₂ și face parte din seria Cincu-Suseni”)! Nu știm de ce a fost denumit acest depozit *Sichevița II*, deoarece G. Lazarovici menționează separat depozitul descoperit în 1882 (Lazarovici 1977, 95) și pe cel „*Sichevița II*” (Lazarovici 1977, 96, Pl. LXXV/2–5), găsit la Valea Sicheviței (com. Sichevița, jud. Caraș-Severin) „Sălașul lui Gruia” (Uzum *et alii* 1973, 416).

cel din 1883 („poate pe *Stenca Liubcovei*”) și cel din punctul „Cracul cu Toacă”⁷⁵. Lipsesc informații despre brățara noastră de bronz plurispiralică.

Să sintetizăm în continuare toată această discuție. B. Milleker, o sursă de informare competentă și de cea mai bună calitate⁷⁶, vorbește cât se poate de clar despre existența a două depozite, la Gornea și la Berzasca, găsite în 1882, respectiv 1883, cu o greutate și un număr de piese diferite. Brățara de bronz plurispiralică aflată din 1905 în colecția Muzeului din Vrșac aparține depozitului de la Gornea. Cel care „amestecă” cele două descoperiri este M. Rusu, probabil datorită condițiilor de descoperire asemănătoare, a apropierei celor două localități (Fig. 6) și a anilor în care ele au fost făcute. Precizări convingătoare cu privire la locul descoperirii au venit din partea lui I. Uzum, G. Lazarovici și I. Dragomir care, cunoscând foarte bine locurile, au plasat depozitul din 1882 și brățara de bronz plurispiralică la Gornea „Păzăriște”. M. Petrescu-Dîmbovița preia informațiile de la M. Rusu, contribuind și el la o nouă „amestecare” a unor piese cu locuri de descoperire diferite. Transcriindu-se inventarul maghiar al muzeului din Vrșac în limba sârbă, fără a se cunoaște existența a două localități distincte „Felső-Lyupkova” (Gornea) și „Alsó-Lyupkova” (Liubcova), brățara de bronz plurispiralică a fost inventariată greșit ca provenind de la Liubcova. De la Berzasca se cunosc două depozite: unul descoperit pe „Stenca Liubcovei” în 1883 (Berzasca I) și cel din punctul „Cracul cu toacă” achiziționat de muzeul din Timișoara în 1930 (Berzasca II).

Așa cum am văzut și mai sus, în lipsa unui context clar, doar pe criterii tipologice, este dificil de a data exact o brățară de tip Regelsbrunn⁷⁷. În cazul brățării de la Gornea „Păzăriște” ea aparține unui depozit ce poate fi atribuit, pe baza descrierii pieselor componente, în bronzul târziu. Probabil este vorba de aceeași perioadă a bronzului târziu II (Bz C2/D – început Ha A1 central european),

⁷⁵ Luca 2004, 31; Luca 2005, nr. 273; Luca 2006, 35–36; Luca 2010, 34.

⁷⁶ Despre viața și activitatea lui Felix (Bodog) Milleker (1858–1942), fostul custode al muzeului din Vrșac, o personalitate remarcabilă, vezi Rašajski 1973; Medaković-Joksimović 2008 etc.

⁷⁷ „Brățările plurispiralice de tip Regelsbrunn ale Epocii Bronzului european” a reprezentat subiectul lucrării de disertație a lui Sorin Felea, susținută în 2021 la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, sub coordonarea lui Florin Gogăltan. Această lucrare se află în pregătire pentru publicare și de aceea nu discutăm acum toată problematica respectivului tip de piese. Referitor la problemele de terminologie, tipologie etc., vezi mai nou Gogăltan-Stavilă 2020, 205–207, cu bibliografia mai veche.

ca și în cazul brățării de la Ghilad. Din punct de vedere cultural, ea a circulat în mediul Dubovač – Zūto Brdo – Gârla Mare târziu din zona Clisurii Dunării⁷⁸.

Mulțumiri

Mulțumim lui Tudor Soroceanu și Cristian Ioan Popa pentru observațiile și corecturile făcute acestui articol.

BIBLIOGRAFIE

- Alexandrescu 1966
A. Alexandrescu, Die Bronzeschwerter aus Rumänien. *Dacia N.S. X* (1966), 117–189.
- Bader 1991
T. Bader, *Die Schwerter in Rumänien*, Stuttgart (1991).
- Daicoviciu-Miloia 1930
C. Daicoviciu, I. Miloia, Cercetări arheologice în Banatul de sud. *Analele Banatului III*, 4 (1930), 10–25.
- Dietrich-Dietrich 2013
O. Dietrich, L. Dietrich, Tüllenhammer als funktionale Bestandteile von Depotfunden des Karpatenbeckens. Das Beispiel Špálnaca II. (B. Rezi, R.E. Németh, S. Berecki), *Bronze Age Crafts and Craftsmen in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș 5–7 October 2012*, Târgu Mureș (2013), 191–205.
- Gogâltan 1989
F. Gogâltan, Bronzuri izolate din Banat (Br C–Ha C). *Symposia Thracologica 7* (1989), 271.
- Gogâltan 1990
F. Gogâltan, Două vase de bronz hallstattiene în colecțiile Muzeului Banatului. *Banatica X* (1990), 89–93.
- Gogâltan 1992
F. Gogâltan, Istoricul cercetărilor privind metalurgia bronzului în Banat. *Studii de Istorie a Banatului XVI* (1992), 55–70.
- Gogâltan 1993
F. Gogâltan, Materiale arheologice aparținând culturii Cruceni-Belegiș. *Tibiscum VIII* (1993), 63–73.
- Gogâltan 1994a
F. Gogâltan, Materiale arheologice aparținând culturii Cruceni-Belegiș. (S. Mitu, F. Gogâltan), *Studii de Istorie a Transilvaniei. Specific regional și deschidere europeană*, Cluj-Napoca (1994), 17–22.
- Gogâltan 1994b
F. Gogâltan, Un oggetto di argento appartenendo alla fine di Hallstatt nei collezioni di Museo di Timișoara. *Ephemeris Napocensis IV* (1994), 17–22.
- Gogâltan 1998
F. Gogâltan, The Cruceni-Belegiș cemetery from Livezile (Tolvădia), commune Banloc, District Timiș. (P. Roman), *The Thracian World at the Crossroads of Civilisations. II. "Proceedings of the Seventh International Congress of Thracology". Constanța–Mangalia–Tulcea 20–26 May 1996*, Bucharest (1998), 181–205.
- Gogâltan 1999
F. Gogâltan, *Bronzul timpuriu și mijlociu în Banatul românesc și pe cursul inferior al Mureșului. I. Cronologia și descoperirile de metal*, Timișoara (1999).
- Gogâltan 2002
F. Gogâltan, Contribuții privind metalurgia bronzului în Bazinul Carpatic. Ciocanele și nicovalele cu gaură de înmănușare transversală din România. *Ephemeris Napocensis IX–X* (1999–2000/2002), 5–59.
- Gogâltan 2004
F. Gogâltan, Bronzul mijlociu în Banat. Opinii privind grupul Cornești-Crvenka. (P. Rogozea, V. Cedică), *Festschrift für Florin Medeleț. Zum 60. Geburtstag*, Timișoara (2004), 79–153.
- Gogâltan 2019
F. Gogâltan, Despre cronologia absolută a bronzului târziu în estul Bazinului Carpatic. *Tyraseta XIII*, 1 (2019), 45–70.
- Gogâltan-Stavilă 2020
F. Gogâltan, A. Stavilă, The Late Bronze Age Settlement from Giroc (Timiș County). *Ziridava. Studia Archaeologica 34* (2020), 189–242.
- Gogâltan-Felea 2020
F. Gogâltan, S. Felea, Din colecțiile Muzeului Național al Banatului din Timișoara. Celturi izolate/singulare din Banatul românesc. *Analele Banatului SN XXVIII* (2020), 39–54.
- Gumă 1993
M. Gumă, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, București (1993).
- Gumă 1997
M. Gumă, *Epoca bronzului în Banat. Orizonturi cronologice și manifestări culturale. The Bronze Age in Banat. Chronological levels and cultural entities*, Timișoara (1997).
- Hampel 1876
J. Hampel, *Catalogue de l'exposition préhistorique des musées de province et des collections particulières de la Hongrie*, Budapest (1876).
- Hampel 1886
J. Hampel, *A bronzkor emlékei Magyarhonban*, I, Budapest (1886).

⁷⁸ Săcărin 1985; Gumă 1997, 66–67, 70.

- Hampel 1892
J. Hampel, *A bronzkor emlékei Magyarhonban*, II, Budapest (1892).
- Hänsel 1968
B. Hänsel, *Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken*, Bonn (1968).
- Holste 1951
F. Holste, *Hortfunde Südosteuropas*, Marburg/Lahn (1951).
- Junghans et alii 1968
S. Junghans, E. Sangmeister, M. Schröder, *Kupfer und Bronze in der frühen Metallzeit Europas. Katalog der Analysen Nr. 985–10040*, Berlin (1968).
- Kapuran 2018
A. Kapuran, Jewellery made of bronze sheet from the prehistoric necropolis at the village of Velebit, near Kanjiža, *Starinar* LXVIII (2018), 35–45.
- Kapuran 2019
A. Kapuran, *Necropolis in the Southern Carpathian Basin (Vojvodina, Serbia)*, Oxford (2019).
- Kemenczei 1991
T. Kemenczei, A Pécskai/Pecica második bronzlelet. *Folia Archaeologica* XLII (1991), 27–48.
- Koledin 2001–2003
J. Koledin, Ostava bronzanih predmeta iz Hetina. Рад Музеја Војводине 43–45 (2001–2003), 29–51.
- Koledin 2019
J. N. Koledin, “Novi” nalazi nanogvica tipa Regelsbrunn u Bačkoj. (V. Filipović, A. Bulatović, A. Kapuran), *Papers in honor of Rastko Vasić 80th birthday*, Belgrad (2019), 177–185.
- Lazarovici 1977
G. Lazarovici, *Gornea. Preistorie*, Reșița (1977).
- Luca 2004
S.A. Luca, *Repertoriul arheologic al județului Caraș-Severin*, București (2004).
- Luca 2005
S.A. Luca, *Arheologie și istorie (II). Descoperiri din Banat*, București (2005).
- Luca 2006
S.A. Luca, *Descoperiri arheologice din Banatul românesc – repertoriu*, Sibiu (2006).
- Luca 2010
S.A. Luca, *Descoperiri arheologice din Banatul românesc – repertoriu – ediția a doua*, Sibiu (2010).
- Medaković-Joksimović 2008
A. Medaković, P. Joksimović, *Felix Milleker (1858–1942)*, Vršac (2008).
- Medeleț 1995
F. Medeleț, Câmpurile de urne funerare din Banat. Unele probleme ale ritului și ritualului funerar la tracii nordici timpurii de la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului *Acta Musei Napocensis* 32, I (1995), 289–302.
- Medeleț-Toma 1997
F. Medeleț, N. Toma, *Muzeul Banatului. File de cronică. I. 1872–1918*, Timișoara (1997).
- Medeleț-Râmneanțu 2003
F. Medeleț, V. Râmneanțu, *Muzeul Banatului. File de cronică. II. 1918–1948*, Timișoara (2003).
- Milleker 1897
B. Milleker, *Délmagyarország régiségletei a honfoglalás előtti időkből*, I, Temesvár (1897).
- Milleker 1906
B. Milleker, *Délmagyarország régiségletei a honfoglalás előtti időkből*, III, Temesvár (1906).
- Milleker 1940
F. Milleker, Vorgeschichte des Banats. *Starinar* 15 (1940), 3–42.
- Moga 1943
M. Moga, Depozitul de bronz dela Berzasca. *AISC IV* (1941–1943), 262–266.
- Nagy 2007
M. Nagy, Bronzkori kartekecs Hegyhátszentmárton határából. *Savaria* 31 (2007), 279–299.
- Nessel 2019
B. Nessel, *Der bronzezeitliche Metallhandwerker im Spiegel der archäologischen Quellen*, Bonn (2019).
- Petrescu-Dîmbovița 1977
M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București (1977).
- Petrescu-Dîmbovița 1978
M. Petrescu-Dîmbovița, *Die Sichel in Rumänien*, München (1978).
- Petrescu-Dîmbovița 1998
M. Petrescu-Dîmbovița, *Der Arm- und Beinschmuck in Rumänien*, Stuttgart (1998).
- Petrovsky 1973
R. Petrovsky, Contribuții la repertoriul arheologic al localităților județului Caraș-Severin din paleolitic pînă în secolul al V-lea î.e.n. *Banatica* II (1973), 385–393.

Petrovsky 1975

R. Petrovsky, Contribuții la repertoriul arheologic al localităților județului Caraș-Severin din paleolitic până în secolul al V-lea î.e.n. *Banatica* III (1975), 365–378.

Putica et alii 2017

A. Putica, J. Koledin, M. Aleksić, Nalazi, rekonstrukcija i model nanogvice sa lokaliteta Ribnjak-Kotur. *Zbornik Narodnog muzeja* XXIII–1 (2017), 99–122.

Rašajski 1973

R. Rašajski, *Narodni muzei u Vršcu 1882–1972*, Vršac (1973).

Roska 1942.

M. Roska, *Erdély régészeti repertórium I. Öskor*, Kolozsvár (1942).

Rusu 1963

M. Rusu, Die Verbreitung der Bronzehorte in Transsilvanien vom Ende der Bronzezeit bis in die mittlere Hallstattzeit. *Dacia N.S.* VII (1963), 177–210.

Rusu 1972

M. Rusu, *Metalurgia bronzului din Transilvania la începutul Hallstattului*, teză de doctorat, Iași (1972), mss.

Sava 2020

V. Sava, The Late Bronze Age Pottery in the South-Eastern Carpathian Basin. *Slovenská Archeológia* LXVIII, 2 (2020), 253–296.

Sava-Gogâltan 2019

V. Sava, F. Gogâltan, Bazinul Mureșului de Jos la începutul bronzului târziu (1600/1500–1400 BC). (R. Teodorescu, A.C. Chituță, A. Georgescu, A. Tudorie), *In honorem prof. univ. dr. Sabin Adrian Luca: Istorie și des- tin*, Sibiu (2019), 223–234.

Săcărin 1979

C. Săcărin, Bronzuri descoperite pe teritoriul județului Caraș-Severin. *Studii și Comunicări de Istorie*, Caransebeș (1979), 111–117.

Săcărin 1985

C. Săcărin, Depozitul de bronzuri de la Liubcova-Țiglarie. *Banatica* 8 (1985), 91–106.

Soroceanu 1995

T. Soroceanu, Die Fundumstände bronzzeitlicher Deponierungen – Ein Beitrag zur Hortdeutung beiderseits der Karpaten. (T. Soroceanu), *Bronzefunde aus Rumänien*, Berlin (1995).

Szentmiklosi 2021

A. Szentmiklosi, *Așezările culturii Cruceni-Belegiș în Banat*, Cluj-Napoca (2021).

Szentmiklosi-Drașovean 2004

A. Szentmiklosi, F. Drașovean, *Arta prelucrării bronzului în Banat (mileniul al II-lea în Chr.)*. *Catalogul expoziției*, Timișoara (2004).

Uzum et alii 1973

I. Uzum, G. Lazarovici, I. Dragomir, Descoperiri arheologice în hotarul satelor Gornea și Sichevița. *Banatica* II (1973), 403–416.